

Rüşvetin Belgesini Aramak: Diyarbekir Kâimmakamı Süleyman Paşa'nın Yargılanması

Abdullah Saydam *

Araştırma Makalesi

* Prof. Dr., Erciyes Üniversitesi,
Kayseri/TÜRKİYE
asaydam@erciyes.edu.tr
ORCID: 0000-0003-0882-5421

Geliş: 3 Ocak 2025
Kabul: 21 Temmuz 2025
Yayın: 10 Kasım 2025

Bu çalışma ön inceleme sürecinde
ve yayımlanmadan önce
iThenticate ile taranmıştır.

ÖZ

Tanzimat döneminde devlet ve toplum hayatını her bakımdan olumsuz yönde etkilediği için rüşvetle mücadeleyle önem verilmekteydi. Bu tür suça bulaşmış olan kişiler hakkında soruşturma yapılmakta; suçunun sabit olması durumunda cezalandırılmaktaydı. Diyarbekir'de önce defterdarlık, sonra kâimmakamlık görevinde bulunan Süleyman Paşa da bunlardan biri idi. O, sağlık nedenleriyle istifa etmek istediği için görevden alındı, daha sonra rüşvet aldığı ve halka zulmettiği yolundaki şikâyetler üzerine hakkında tahkikat başlatıldı. Görevden alındıktan sonra İstanbul'a geldiği için tahkikat hem İstanbul'da hem de Diyarbekir'de yürütüldü. Uzun süren inceleme ve muhakeme neticesinde çeşitli kişilerden hediye olarak at, katır, eşek gibi hayvan veya ev ve süs eşyası aldığı tespit edildi. Ancak 1850'den önce bu tür şeyleri hediye olarak almak yasak olmadığından bir yaptırıma maruz kalmadı. Yalnız rüşvet aldığına dair ciddi bazı kanaatler olmakla birlikte delillerin hukuken yetersiz görülmesinden dolayı cezaya çarptırılmadı. Bu çalışmada Osmanlı arşiv belgeleri esas alınarak Süleyman Paşa'nın yargılanma süreci incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Süleyman Paşa, Diyarbekir, Tanzimat Dönemi

Seraching for Proof of Bribery: The Trial of Suleiman Pasha, the District Governor of Diyarbekir

Research Article

* Prof. Dr., Erciyes University,
Kayseri/TÜRKİYE
asaydam@erciyes.edu.tr
ORCID: 0000-0003-0882-5421

Received: 3 January 2025
Accepted: 21 July 2025
Published: 10 November 2025

This paper was checked for
plagiarism using iThenticate
during the preview process and
before publication.

Copyright

This work is licensed under
Creative Commons Attribution
4.0 (CC BY-NC 4.0)
International License

ABSTRACT

During the Tanzimat period, importance was attached to the fight against bribery as it had a negative impact on state and social life in all respects. People who were involved in this kind of crime were investigated and if they were found guilty, they were punished. Suleiman Pasha, who had served first as a bookkeeper and then as a kimmakam in Diyarbekir, was one of them. He was dismissed because he wanted to resign for health reasons, and then an investigation was started against him due to complaints that he had taken bribes and oppressed the people. Since he had come to Istanbul after his dismissal, the investigation was conducted both in Istanbul and in Diyarbekir. As a result of a prolonged investigation and trial, it was determined that he received animals such as horses, mules, donkeys, or household and ornamental items as gifts from various people. However, since it was not forbidden to receive such things as gifts before 1850, he was not sanctioned. He was not sentenced because the evidence was deemed legally insufficient, although there were some serious convictions that he had taken bribes. This study analyses the trial process of Süleyman Pasha based on Ottoman archival documents.

Keywords: Suleiman Pasha, Diyarbekir, Tanzimat Period

Funding: The author has reported that this study received no financial support.

Conflicts of interest: The author declares that there are no potential conflicts of interest.

Peer Review: External, double-blind

Finansman: Herhangi fon veya maddi destek kullanılmamıştır.

Çıkar Çatışması: Herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Hakem Değerlendirmesi: Bağımsız, çift-kör hakemlik.

Atıf - Cite: Saydam, Abdullah. Rüşvetin Belgesini Aramak: Diyarbekir Kâimmakamı Süleyman Paşa'nın Yargılanması. *History Studies* 17, no. 4 (2025): 933-949.

Giriş

Tanzimat döneminin dikkat çekici vaatlerinden bir tanesi, ülkede büyük yıkıma ve ahalinin devletten soğumasına sebep olan memurların rüşvet almalarının ve haksız kazanç elde etmelerinin önüne geçilmesi idi.¹ Padişahın ve yönetici kadronun bu husustaki rahatsızlıkları o derece fazla idi ki, herhangi bir ayrıma gitmeksizin rüşvet alanlarla ciddi bir mücadele içine girdiler. Görevde bulunan her düzeydeki devlet memuruna yönelik mücadeleden taviz verilmedi. Kaza müdürlerinden valilere, kâimmakamlardan sadrazama kadar kim rüşvet aldıysa hemen takibata uğramakta, muhakeme edilmekte ve münasip cezalar verilmekteydi.²

Usul gereğince herhangi bir suçlamaya muhatap olan kişiler hakkında kısa bir ön inceleme yapıldıktan sonra iddiaların ciddiyetine kanaat getirildiğinde daha kapsamlı tahkikat ve yargılama işlemi başlatılmaktaydı. Tahkikatın hakkaniyetli bir şekilde icra edilebilmesi için de suçlanan kişi görevinden azledilmekteydi. Böyle bir tasarrufun sebebi ilgili kişinin görev başında olması halinde halkın ve memurların korku ve endişe ile gerçeği anlatamayacağı, belgelerin açığa çıkarılamayacağı kaygısıydı.

Öte yandan rüşvet aldığı veya yolsuzluk yaptığı iddia edilen şahıs farklı sebeplerle görevlerinden azledilmiş olsa dahi, bu durum tahkikat yapılmasına ve ilgilinin muhakeme edilmesine engel teşkil etmemekteydi. Böylelikle suç işlenmiş ise faillerin cezalandırılmaları, değilse bu durumun açıklığa kavuşturulması hakkaniyetin bir gereği olarak görülmekteydi. Diyarbakir Sancağı Kâimmakamı Süleyman Paşa da farklı gerekçelerle görevinden ayrıldıktan sonra hakkında tahkikat ve muhakeme süreci yürütülen devlet adamlarından biri idi. Büyük ölçüde arşiv belgelerine dayalı olarak yapılan bu çalışma ile Tanzimat reformlarının uygulanması sırasında karşılaşılan zorlukların anlaşılmasına da katkı sağlayacağı umulmaktadır.

1. Süleyman Paşa'nın Diyarbakir Kâimmakamlığı'na Tayin Edilmesi

Süleyman Efendi'nin Diyarbakir'deki ilk görevi defterdarlık idi. Vilayet Defterdarı İsmail Bey'in yaptığı usulsüzlükler sebebiyle azledilmesi üzerine yerine tayin edilmişti.³ Bu sırada Diyarbakir Valiliği görevinde Ahmed İzzet Paşa bulunmakta olup Cizre Mütesellimi Bedirhan

¹ Tanzimat Fermanı'nda bu husus şu şekilde ifade edilmekteydi: "Cümle me'mûrînin el-hâletü-hâzihî mikdâr-ı vâfî maaşları olarak şâyed henüz olmayanları var ise anlar dahi tanzîm olunacağından şer'an menfûr olup harâbiyyet-i mülkûn sebep-i a'zâmı olan rüşvet mâtde-i kerîhesinin fîmâ-ba'd 'adem-i vukû'u mâtdesinin dahi bir kânûn-ı kavî ile te'kidine bakılsın..." *Takvim-i Vekayi*, Sayı: 187.

² Konuya ilişkin yapılan bazı araştırmalar şunlardır: Cengiz Kırılı, *Yolsuzluğun İcadı, 1840 Ceza Kanunu, İktidar ve Bürokrasi*. (İstanbul: Verita Yayınları, 2015); Erdoğan Keleş, "Tanzimat Döneminde Rüşvetin Önlenmesi İçin Yapılan Düzenlemeler (1839-1858)," *Tarih Araştırmaları Dergisi* 38 (2005): 259-280; Abdullah Saydam, "Edirne'de Tanzimat'ın İlk Ayları ve Vali Nâfiz Paşa'nın Muhakemesi," *History Studies* 12, no.5 (2020): 2557-2576; Abdullah Saydam, "Tanzimat Döneminde Rüşvetle Mücadele: Akif Paşa'nın Muhakemesi," *History Studies* 13, no.1 (2021): 165 – 185; Ebubekir Keklik, "Akif Paşa'nın Yargılanması: Tanzimat'ın Uygulanması mı, Siyasî Bir Hesaplaşma mı?," *DTCF Dergisi* 61, no.2 (2021): 747-773.

³ Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Hariciye Mektubi Kalemî (HR. MKT.), 12/28 (Sadaret tarafından Hariciye Nezareti'ne ve Diyarbakir Müşirliği'ne yazılan 3 Cemaziyelevvel 1262/29 Nisan 1846 tarihli şukka). Tayin işleminin bu tarihten kısa bir süre önce gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Süleyman Paşa'nın Diyarbakir Defterdarlığı'na tayin edilmesine karar verildiği ve kendisinin Babiâli'ye gönderilmesi gerektiği Sadaret tarafından Zaptiye Nezareti'ne 8 Rabiulahir 1262/5 Nisan 1846 tarihli yazı ile bildirilmiş, Nezaret tarafından aynı gün verilen cevapta Süleyman Efendi'nin evine adam gönderildiği, Boğaziçi'ne gittiğinin haber verildiği, ertesi gün buldurulup Babiâli'ye gönderileceği ifade edilmişti. Bab-ı Asafi, Mektubi Kalemî (A.MKT.), 39/26. İstabl-ı âmire müdürlüğü payesine sahip olan Diyarbakir Eyaleti Defterdarı Süleyman Efendi, daha önce Surre Eminliği ve Fes Nezareti, Vidin Defterdarlığı, Sivas İmar Meclisi azalığı gibi görevlerde bulunmuştu. BOA. İrade Meclis-i Vâlâ (İ.MVL.), 104/2283, Belge nu:2; Ahmed Lütüfî, *Tarih-i Lütüfî VIII*. Nâşiri Abdurrahman Şeref, (İstanbul: Sabah Matbaası Yayınları, 1328) 16.

Bey'in isyankâr davranışları sebebiyle bölge oldukça karışık bir haldeydi.⁴ Hükümet tarafından bölgede Tanzimat'ın uygulanmasına karar verildiyse de isyanlar ve direnişler dolayısıyla ilk aşamada pek başarı elde edilemedi. Uzun asırlardan beri yurtluk-ocaklık adı verilen bir sistemle yönetilen bölgedeki beyler / mirler, merkezi otoriteyi güçlendireceği için yeni yapılanmaya şiddetle karşı çıkmaktaydılar. Askerî güç kullanılmasıyla birlikte asiler tedricen etkisiz hale getirildi.⁵

Süleyman Efendi daha önce de Vidin Defterdarlığı görevinde bulunduğu için malî işlemler hakkında oldukça fazla bilgi ve tecrübeye sahipti. Özellikle iltizam ihalelerinde memurlardan kaynaklı suiistimalleri önleyerek hazine malını koruduğu,⁶ usulüne uygun şekilde aşâr ihaleleri ile hazine varidatını meydana çıkarmada geceyi gündüze katarak sadakatle hizmet ettiği valilik raporlarına yansdı. Buna rağmen elde edilen sonuçların çok da yeterli olmadığı görülmektedir.⁷

Özellikle Anadolu Ordusu'nun Bedirhan Bey üzerine yaptığı askerî harekât sırasında orduya lazım olan zahire ve sair erzakın mubayaasıyla defterlerinin kayıt altına alınması,

⁴ XIX. yüzyılda Diyarbekir'in genel durumu için bkz. İbrahim Yılmazçelik, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790-1840)*. (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1995); Ahmet Gülenç, "Tanzimat'tan Meşrutiyet'e Diyarbekir, 1839-1876 (İdari ve Sosyo-Ekonomik Yapı)" (doktora tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, 2020); Fatih Özkarslı, "19. Yüzyılda İngiliz ve Amerikalı Seyyahların Diyarbekir İzlenimleri" (doktora tezi, Mardin Artuklu Üniversitesi, 2023).

⁵ BOA. Meclis-i Vâlâ Riyaseti Belgeleri (MVL), 7/53, Belge nu:1 (Sadaret tarafından gönderilen ve Diyarbekir eyaletinin idare suretine dair bilgi istenen 1 Recep 1262/26 Haziran 1846 tarihli yazı üzerine Diyarbekir Valisi Ahmed İzzet Paşa ile Defterdar Süleyman Efendi tarafından müşterek olarak takdim edilen 27 Recep 1262/21 Temmuz 1846 tarihli mufassal layiha). Bölgedeki en önemli güç olan Cizre Mütessellimi Bedirhan Bey'in mağlup edilerek önce İstanbul'a, daha sonra da Girit'e sürgün edilmesi genel olarak isyankâr tavırların önlenmesinde dönüm noktası oldu. Ayrıntılar için bkz. Fatih Gencer, "Merkezîyetçi İdari Düzenlemeler Bağlamında Bedirhan Bey Olayı" (doktora tezi, Ankara Üniversitesi, 2010); Cabir Doğan, "Cizre ve Bohtan Emiri Bedirhan Bey (1802 – 1869)" (doktora tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, 2010).

⁶ Cevdet Paşa'nın aktardığına göre hazinenin zararına olarak bir kısım zevat büyük ölçüde menfaat elde etmekteydi. Çoğunlukla uygulama şöyle olmaktaydı: Mültezim, sarraf ve devlet yetkilisi olan kişi aralarında pazarlık yaparlardı. Devlet yetkilisi nüfuzunu kullanarak mukataanın düşük bedel ile ihale edilmesini sağlardı. Aradaki kişiler yapılan işten büyük paralar kazanırlardı ki, devlet adamlarının büyük çoğunluğu bu işlere bulaşmış durumdaydı. Ahmed Cevdet Paşa, *Tezâkir I*. Hazırlayan Cavid Baysun (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1986). 21. Yabancı gözlemcilerinin kanaatine göre de böylelikle ahaliden fazla para çıkmakta, fakat hazineye de pek azı intikal etmekteydi. Charles Issawi, *The Economic History of Turkey*. (Chicago and London: The University of Chicago Press, 1980). 325. Ayrıca bkz. Bora Altay, "Osmanlı Maliyesinde İltizam Sözleşmelerinin Bütçe Gelir-Giderleri ile İlişkisi Üzerine Bir Analiz, 1535-1800," *Maliye Dergisi* 186 (2024): 31-55.

⁷ Bu yıllarda Diyarbekir eyaletine bağlı kazalarda vergi toplama meselesinden dolayı kanuna aykırılığın en önemli aracı iltizam yoluyla vergi tahsilatı idi. Genellikle aşâr ve diğer vergilerin tahsili için malî yıl başlamadan önce liva meclisleri marifetiyle ve müzayede usulüyle ihaleye çıkılır, en yüksek fiyatı verene iltizam edilirdi. Şartları belirleyen zabıtname hazırlanıp taraflarca mühürlendikten sonra mültezim mal sandığına ödemesini yapar, kendisi de ahaliden vergiyi toplardı. Zulme kaçmamak şartıyla, kanuna uygun şekilde ve şartlarda yapılan tahsilattaki fazlalık mültezimin kârı olurdu. Mültezim mukataa bölgesini bölerek bazı kısımlarını kendisi ayrıca iltizama verebildiği gibi aldığı ihaleyi daha yüksek kâr ile başkasına devredebilirdi. Meselâ Azergân nahiyesinin 1264 (1848-1849) senesi aşârı Cizre Meclisi tarafından 30.000 kuruş bedel ile Şamas Anto'ya verilmiş, o da üç bin kuruş kâr ile Keleş Ağa'ya devretmişti. BOA. İ.MVL. 188/5680, Belge nu: 111. Mültezimin farklı gerekçelerle ahaliden fazla para alması suç idi. Bir örnek verelim: Diyarbekir'e tâbi Kiki kazasının 1265 (1849-1850) senesi aşâr ve vergilerinin mültezimi olan Selim Ağa zarar ettiği iddiasıyla ahaliden ihtisap rüsümü namıyla 11.100 kuruş tahsil etmeye teşebbüs etmişti. Şikâyetler üzerine yapılan yargılama neticesinde Selim Ağa haksız bulunmuş, o ana kadar bu kapsamda tahsil ettiği paraları sahiplerine iade etmesine, kanun dışı herhangi bir ad altında para talep etmemesine karar verilmişti. BOA. MVL. 232/8, Belge nu:4 (Amid Naip Vekili Hafız Ahmed tarafından hazırlanan 13 Rabiulahir 1266/26 Şubat 1850 tarihli ilâm). Diyarbekir Meclisi marifetiyle ahaliden bu kapsamda alınan senetler imha edilmiş, Meclis-i Vâlâ tarafından da adı geçen şahsın gördüğü zararın ceza olarak yeterli olduğu kararlaştırılmıştı. BOA. MVL. 232/8, Belge nu: 9, 12.

görevi olmamasına rağmen ordu ile birlikte hareket ederek ihtiyaç duyulan bütün levazımâtın temini konusundaki gayreti övgüyle karşılandı. Vali Hayreddin Paşa'nın teklifi, Meclis-i Vâlâ'nın ve Sadaret makamının uygun görmesi üzerine Sultan Abdülmecid'in 15 Ağustos 1847 tarihli iradesi ile şimdiye kadar yaptığı güzel çalışmalar dikkate alınarak bundan sonra da faydalı hizmetler yapacağı beklentisiyle mirimiranlık rütbesi ile ödüllendirildi.⁸

Bedirhan Bey isyanının bastırılmasından sonra Anadolu'nun doğusunda bulunan mirlerin ve hanedanların önemli ölçüde etkisiz hale getirilmesi ile birlikte bölgenin daha iyi idare edilmesi amacıyla 2 Aralık 1847 tarihinde Kürdistan eyaleti teşekkül ettirildi. Yeni eyaletin valiliğine Musul Valisi Esad Paşa, defterdarlığına da Erzurum Eyaleti Defterdarı Tevfik Efendi getirildi. Böylelikle Süleyman Paşa'nın memuriyeti lağvedildiğinden Esad Paşa'nın nezareti altında olmak üzere Diyarbakir Sancağı Kâimmakamlığı 17.500 kuruş maaşla uhdesine tevdi edildi.⁹

Yeni teşekkül ettirilen eyaletin henüz kurumsallaşmadığı dikkate alınarak askerî yöntemlerle sağlanan asayişin ve düzenin bir süre daha devam ettirilmesi için tedbirlerin alınması Süleyman Paşa'nın en önemli meşguliyet alanı idi. Özellikle kuvvetli lüzum ve ihtiyaç ortaya çıkmadıkça ordunun yerinden oynatılmaması, her türlü levazımın temini, askerlere zaruret çektilirmemesi hükümet tarafından üzerinde titizlikle durulan meselelerdendi. Süleyman Paşa buna dair gelen bir emirnameye verdiği cevapta bütün taleplerin yerine getirildiğini bildirdi.¹⁰ Paşa, yazısının ekine de Anadolu Ordusu'na mensup birlikler için gerekli her türlü malzemeyi yerinde ve zamanında karşılamaya büyük önem verdiğine ilişkin olarak Mirliya Mehmed Şükrü Paşa ve maiyetindeki yetkililer tarafından mühürlenene bir mazbatayı ekledi. Söz konusu mazbatada; Diyarbakir'de bulunan nizamiye askerlerinin yiyecek, çadır ve diğer levazımâtının usul ve nizama uygun olarak her ay Kâimmakam Süleyman Paşa tarafından tedarik edildiği, askerlere bu bakımlardan zaruret çektilirmeyip her yönden refah ve asayişlerinin yerinde olduğu, bu husustaki yoğun gayretinden dolayı kumandandan neferine kadar cümlesinin kendisinden memnun ve müteşekkik oldukları ifade edilmekteydi.¹¹ Alınan bilgidenden memnuniyet duyulması sebebiyle Padişah tarafından bundan böyle de aynı şekilde hareket etmesi yolunda teşvik ve iltifat içeren bir cevap yazılmasını münasip bulmuştu.¹²

Süleyman Paşa'nın kâimmakamlığı döneminde uğraşmak zorunda olduğu işlerden biri de, Bedirhan Bey'in Nasturî, Yakubî ve Yezidî taifesinden aldığı köle ve cariyelerin durumu idi. Büyük devletlerin sefaretleri tarafından bu hususta Babiâli'ye baskı yapıldığı da

⁸ BOA. İ.MVL. 104/2283, Belge nu:2 (Diyarbakir Valisi Mehmed Hayreddin Paşa'dan Sadaret'e 3 Şaban 1263/17 Temmuz 1847); Belge nu:4 (Meclis-i Vâlâ'nın 27 Şaban 1263/10 Ağustos 1847 tarihli mazbatası); Belge nu:5 (29 Şaban 1263/12 Ağustos 1847 tarihli arz tezkeresi ve 3 Ramazan 1263/15 Ağustos 1847 tarihli irade).

⁹ BOA. A.MKT. 103/28 (Arkada: 27 Zilhicce 1263/6 Aralık 1847 tarihi kayıtlıdır). Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*. Hazırlayan Nuri Akbayar, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996), 5: 1548'de Süleyman Paşa ile ondan sonra aynı göreve vekâleten tayin edilen Hacı Süleyman Ağa aynı kişi gibi kayıtlıdır. Hacı Süleyman Ağa, Mardin'in önde gelen ailelerinden birine mensup olup Behram Paşa'nın kethüdası olarak devlet hizmetlerinde çalışmaya başlamış Mardin'de bir süre müdürlük yapmıştı. Süleyman Paşa ise kalemiyeden yetişmiş olup Darphane-i Âmire Nazırı İbrahim Sarım Efendi'nin damadı idi.

¹⁰ BOA. İrade Dâhiliye (İ.DH.), 170/9051, Belge nu:2 (Süleyman Paşa'nın Sadaret'e yazdığı 11 Rabiulahir 1264/17 Mart 1848 tarihli yazı. Bu yazıda Süleyman Paşa'nın "Kâimmakam-ı Eyalet-i Diyarbakir" unvanını kullanması ilginçtir. Hâlbuki Diyarbakir Livası Kâimmakamlığı görevine tayin edilmiştir.)

¹¹ BOA. İ.DH. 170/9051, Belge nu:1 (Mirliya Mehmed Şükrü, Piyade Miralay Edhem, Serhezâr-ı Süvari Hüseyin, Serhezâr-ı Piyade Mustafa ile alay imamı, kâtip, yüzbaşı ve mülazımlardan oluşan on dokuz şahıs tarafından mühürlenene 9 Rabiulahir 1264 /15 Mart 1848 tarihli mazbata).

¹² BOA. İ.DH. 170/9051, Belge nu:3 (5 Cemaziyelevvel 1264/9 Nisan 1848 tarihli arz tezkeresi ve 8 Cemaziyelevvel 1264/12 Nisan 1848 tarihli irade).

anlaşılmaktadır. İslâm hukukuna göre devletin tebaasının köle ve cariye edinilmeyeceği dikkate alınarak bunların derhal serbest bırakılmasına karar verilmişti. Esad Paşa'nın talimatı üzerine Diyarbekir de dâhil olmak üzere Nasturî ve Yakubî taifesinden olanlar bulundukları şehir ve kasabalardan hemen vatanlarına gönderilmişlerdi. Fakat özellikle Yezidî taifesinden olan kadınların durumu karmaşıktı. Bunlardan evlenenler, Müslüman olanlar, odalık olarak kullanıldıkları için çocuk sahibi olanlar vardı. Konu hakkında Meclis-i Vâlâ ile Şeyhülislâmlık makamı arasında yapılan müzakereler neticesinde şu kararlara varıldı: Bedirhan Bey'in devletin reayasından zorla aldığı kişileri, "savaş yoluyla elde edilen köleler" statüsünde sayarak bazı kimselere temlik ve hediye etmesi şeriata aykırıdır. Yapılan gayri meşru temlikten dolayı böyle kadınların odalık olarak kullanılmaları caiz değildi. Bunlardan cebren ve kerhen Müslüman ile evlendirilen kadınlardan İslâmiyeti kabul etmemiş olanların nikâhlarının feshedilerek mahallerine sûratle iade edilmeleri gerekmektedir. Böyle kadınlardan doğan çocukların babalarının yanlarında kalmaları uygundur. Kendi istek ve rızalarıyla Müslüman olanların bulundukları yerde yaşamaya devam etmelerinde sakınca bulunmamaktadır. Babiâli'nin mesele ile ilgili gönderdiği emirlerin uygulanması için yoğun çalışma yapıldığı anlaşılmaktadır.¹³

2. Süleyman Paşa'nın İstifası

Süleyman Paşa, muhtemelen hakkında hükümet nezdinde oluşan olumlu kanaatin verdiği cesaretle hem Sadaret makamına hem de Maliye Nezareti'ne gönderdiği yazılarında, aile fertlerinin fazlalığından dolayı kendisine tahsis edilmiş olan aylık 17.500 kuruş maaşla idare edemediğinden bahsederek Diyarbekir sancağının yıllık hasılatında külliyetli artış meydana geldiğinin dikkate alınıp maaşına zam yapılmasını istedi. Fakat talebi, eyalet dâhilindeki Van ve Cizre kâimmakamlıklarının maaşlarının da aynı olduğu, ona zam yapılması durumunda diğerlerinin de talepte bulunacağı gerekçe gösterilerek kabul edilmedi.¹⁴

Sadaret tarafından Süleyman Paşa'nın talebine ilişkin yazının muhtemelen Diyarbekir'e henüz ulaşmadığı bir sırada, Diyarbekir ve çevresinde ortaya çıkan kolera salgınından Paşa da etkilendi.¹⁵ O, 9 Eylül 1848 tarihli bir yazıyı Maliye Nazırı Nafiz Paşa'ya göndererek istifa etmek istediğini dile getirdi. İstifa yazısında; bu ana kadar hak etmediği halde nail olduğu sınırsız nimet ve ihsanın şükrünü hakkıyla yapmaktan aciz bulunduğunu, memur edildiği devlet hizmetlerinde cansiperane hareketle elinden geldiği mertebe çalıştığını, padişahın rızasına ve nizamla uygun olarak işlerin iyi yürütülmesi için gayret gösterdiğini, hiçbir görevden kaçınmadığını belirtti. Ancak Diyarbekir'in havasının vahim olması sebebiyle buraya geldiğinden beri zaman zaman sıkıntı yaşamasına rağmen görevden imtina ettiği şeklinde yorumlanmaması için tahammül etmek durumunda kalmaktan dert yandı. Bu sırada

¹³ BOA. A.MKT. 160/26.

¹⁴ BOA. A.MKT. 145/63.

¹⁵ Kolera salgınına rağmen Süleyman Paşa'nın, Diyarbekir Tahaffuzhanesi'ne konulan Çorbacı Hoce adlı şahıs ile beraber yirmi bir kişinin salıverilmesini emretmiş olması İstanbul'da tepki doğurmuştu. Böylelikle salgının Anadolu'nun tümüne yayılması riski ortaya çıktı. Babiâli öncelikle hadiseyi gizli tutarak meselenin iç yüzünü anlamaya çalıştı. Bunun asıl gerekçesi olarak da, Avrupalı devletlerin tavırlarının göz önünde tutulması dikkat çekmektedir. Buna dair Sadaret makamına takdim edilen 28 Zilhicce 1264/25 Kasım 1848 tarihli raporda şöyle denilmekteydi: "Keyfiyet, Meclis-i Sıhhiye'ye havale olunsa geçenlerde ahvâl-i hazıra-i sıhhiyeyi tahkik ve tecessüs zımında Fransa devleti tarafından me'mûr gelip Fransa Sefâreti tarafından bil-icâb Sıhhiye Meclisi'ne ta'yîn olunan tabip ve sair meclis azaları arasında bir takım makâlâta bâdi olarak bil-ahare Avupalıların Osmanlı Devleti karantinaları hakkında henüz peydâ olmakta olan emniyetin selbini mucib olacağı aşikâr olduğundan muvâfık-ı irade-i seniyeleri buyrulur ise evvel emirde vuku-u halin istilâm ve tahkikiyle ona göre icâbının icrâsı..." BOA. MVL. 22/24 (Belgenin arkasında, "Emirname-i sâmi yazılmıştır. 9 Rabiulahir 1264/15 Mart 1848" ibaresi yer almaktadır).

Diyarbakir’de zuhur eden kolera hastalığının kendisine de bulaştığını, sıhhatine kavuşmakla beraber bazı kalıcı arazların devam ettiğini, tamamen iyileşemediğini, bu taraflarda memuriyete başladığından beri hayli zaman olduğunu, tebdil-i hava olmak üzere Diyarbakir’e başka birinin atanmasını teklif etti.¹⁶

Nafiz Paşa, Süleyman Paşa’nın Diyarbakir’den ayrılmak istediğine ilişkin talebini Sadaret makamına takdim etti.¹⁷ Sunulan gerekçe Sadaret tarafından da haklı bulundu ve Sultan Abdülmecid’in tasdiki ile Paşa’nın görevden azline karar verildi. Normal şartlar altında yerine tayin edilecek kişinin Diyarbakir’e varıp gerekli teslim-tesellüm işlemleri yapıldıktan sonra vazifesinden ayrılması gerekmekteydi. Ancak Paşa’nın hastalığı sebebiyle daha erken ayrılmasına izin verildi. Sadaret makamının konuya ilişkin yazısında; halefinin o tarafa varışına kadar beklemesinin rahatsızlığına sebep olacağı dikkate alınarak, Kürdistan Valisi Esad Paşa’nın tensip edeceği bir zatın kâimmakam vekili olarak görevlendirilmesinden sonra devir-teslim işlemini yapıp İstanbul’a gelebileceği belirtildi.¹⁸ Bunun üzerine Diyarbakir Kâimmakam Vekilliği’ne Mardin Kazası Müdürü Hacı Süleyman Ağa getirildi.¹⁹

Süleyman Paşa aciliyet belirtmesine rağmen muhtemelen kış şartları sebebiyle birkaç ay oyalandıktan sonra İstanbul’a doğru yola çıktı. Mazul biri olarak Diyarbakir’de bulunduğu günlerde “Her kimin zimmetimde alacağı var ise gelsin” diye nida ettirmiş, hiç kimse bir iddiada bulunmamıştı.²⁰ Kâimmakamlığı dokuz – on ay sürmüş ise de defterdarlık yaptığı süre de dikkate alındığında iki buçuk yıl civarında görev yaptığı bölgede memnuniyet oldukça yüksek olduğu, idaresinden kimsenin şikâyetçi olmadığı ve arkasında iyi bir izlenim bıraktığı anlaşılmaktadır. Bu durumun muhtelif çevreler tarafından da dile getirildiği görülmektedir. Meselâ Amid şehrinde ikamet etmekte olan ulema, suleha, meclis azaları, imamlar, hatipler ve ahali adına temsilciler mahkemeye müracaat ederek; Süleyman Paşa’nın kanun ve nizamlara uygun hareketlerde bulunduğunu, memleket işlerini vaktinde ve yerinde görerek hazine mallarını koruduğunu, kâimmakamlığı süresince asayiş muhafaza ettiğini, herkes ile iyi ilişkiler kurduğunu ve cümle ahalinin kendisinin hasbî tavırlarından razı ve hoşnut olduğunu beyan ederek bu doğrultuda bir ilâm hazırlanmasını istemişlerdi.²¹

3. Süleyman Paşa Hakkında Yürütülen Tahkikat

Süleyman Paşa, İstanbul’a doğru hareket ettikten bir süre sonra hakkında rüşvet iddiaları ortaya atıldı. Babiâli’ye bu yöndeki ilk önemli bilgiler Anadolu Ordusu Müşiri Reşid Paşa tarafından iletilti. Reşid Paşa’nın askerlikle ilgili olmayan böyle bir konuyu gündeme getirmesinin sebebi, memleketin dört bir tarafında meydana gelen yolsuzluk olaylarının önünü kesmek maksadıyla hükümetin bilgi ve belge temini konusunda askerî personelden yararlanma isteğine yönelik talimat idi. Zira II. Mahmud’un son zamanlarından itibaren sistematik olarak rüşvet alma, usulsüz vergi tahsil etme, mukataa ihalelerinde yolsuzluk yapılması gibi suçlarla mücadelede gösterilen bütün kararlılığa ve titizliğe rağmen arzu edilen

¹⁶ BOA. A.MKT. 150/100, Belge nu: 2 (Diyarbakir Kâimmakamı Süleyman Paşa’nın 10 Şevval 1264/9 Eylül 1848 tarihli yazısı).

¹⁷ BOA. A.MKT. 150/100, Belge nu: 1.

¹⁸ BOA. Bab-ı Asafi, Mektubi Kalemi Mühimme Evrakı (A.MKT. MHM.), 7/85 (Sadaret’ten Süleyman Paşa’ya gönderilen 19 Zilhicce 1264/16 Kasım 1848 tarihli yazı). Usul gereğince Paşa, nezdinde bulunan mirimirlilik nişanını Darphane’ye teslim etmişti. A. MKT. 218/87.

¹⁹ BOA. İ.MVL. 188/5680, Belge nu: 20. Bilahare bu göreve asaleten Karesi Kâimmakamı Vasıf Paşa getirilmiştir. *Takvim-i Vekayi*, 392 (21 Zilkade 1264/19 Ekim 1848).

²⁰ BOA. İ.MVL. 188/5680, Belge nu: 63.

²¹ BOA. İ.MVL. 142/3964, Belge nu:3 (Tarihsiz. İlâm Amid Naibi Mehmed Sadeddin Efendi tarafından hazırlanmıştır).

derecede başarı sağlanamamıştı. Bundan dolayı en ücra yerlerde dahi zabitanın bulunması dikkate alınarak ordu müşirlerine, gizli veya açık yollarla bu tür ahaliye reva görülen zulüm, haksızlık, rüşvet gibi olayların olup olmadığının araştırılması, öğrenilmesi durumunda derhal hükümete iletilmesi emredilmişti.²² Diyarbekir sancağının eski kâimmakamı olan Süleyman Paşa'nın vazifede bulunduğu müddet içerisinde ahaliye nihayetsiz eza ve cefa çektiği, 4.000 keseye (2.000.000 kuruş) yakın rüşvet aldığı doğrultusunda bazı rivayet ve istihbarat Reşid Paşa'ya da ulaşmıştı. O, bu çeşit hareketlerin külliye Padişah'ın rızasına aykırı olduğunu, böyle hadiselerin meydana geldiği kazalarda lazım gelen tahkikatın yapılması gerektiğini, iddiaların doğru olması durumunda ahaliden alınan akçe ve sairenin geri verilerek uygunsuzlukların önünün kesilmesinin icap ettiğini Kürdistan Eyaleti Valisi Esad Paşa'ya hem şifahî hem de yazılı olarak ilettiler. Ayrıca konuya ilişkin elde ettiği bütün bilgileri Seraskerlik makamı aracılığıyla hükümete de bildirdi.²³

Bu sırada Meclis-i Vâlâ Evrak Müdürü Birinci Muavini Mehmed Esrâr Efendi'nin Anadolu Ordusu'nun yetki alanında büyük bir eyalet meclisi kurulması tasarısına ilişkin görüşmelerde bulunmak, gerekli hazırlıkları yapmak ve işleyişi sağlamak üzere hususi görevle bölgeye gönderilmesine karar verilmişti. Esrâr Efendi'nin Reşid Paşa'nın aktardığı iddiaları, garaz ve husumetten uzak şekilde, gizli ve açık yollarla tetkik etmesi kararlaştırıldı ve kendisine verilen talimata bu konuda da yetkilendirildiği ilave edildi.²⁴

Aynı tarihlerde Süleyman Paşa da İstanbul'a ulaştı. Kendisi derhal Meclis-i Vâlâ'ya davet edilerek hakkındaki iddialara ilişkin savunması istendi.²⁵ Süleyman Paşa iddiaların tümünü reddetti. Savunmasında özetle, bulunduğu memuriyetlerin hiç birinde ve hiçbir mahalde hiç kimseden rüşvet olarak bir akçe bile almadığını, icap edenlerle muhakeme olunabileceğini, mazul olduğu halde yedi-sekiz ay kadar Diyarbekir'de ikamet ettiği sürede kimse tarafından şikâyet edilmediğini belirtti. Kendisine görevi süresince hediye olarak sadece yedi - sekiz katır verildiğini, İstanbul'a gelirken boynuna sarmak üzere beylerden birisinin sekiz yüz kuruş kıymetinde bir şal verdiğini, bedelinin ödenmesi teklif olunduğunda kabul etmediğini, bunlardan başka hiçbir şey almadığını kesin şekilde beyan etti. Esasında Paşa'nın yargılanmak üzere Diyarbekir'e geri gönderilmesi gerekmektedir. Ancak Meclis-i Vâlâ, muhakeme neticesinde beraat etmesi durumunda mirimiranlık rütbesini haiz olan birinin karşılaştığı muameleden ötürü rencide olabileceğini dikkate aldı. Üstelik kendisi de vücutça âciz halde idi. Dolayısıyla öncelikle Esrâr Efendi tarafından yapılacak tahkikatın sonucunun beklenmesine, kuvvetli suç unsuru bulunması halinde yargılanmak üzere Diyarbekir'e gönderilmesine karar verildi. Böylelikle rüşvet almadığının ortaya çıkması durumunda hasta bir mirimiranın uzun ve meşakkatli bir yolculuğa katlanmasının önüne de geçilmiş olacaktı. Keyfiyetin bu şekilde Ordu Müşiri ile Vali'ye bildirilmesi münasip görüldü.²⁶

Bu sırada Süleyman Paşa borçları ile aldığı hediyelere dair bir listeyi hükümete takdim etti. Paşa'nın beyanına göre İstanbul'a geleceği sırada nakit yönünden sıkışık durumda idi. Bu yüzden Aliş Paşa'nın yeğeni olan eski Midyat Müdürü Ahmed Hulusi Bey'den Eylül 1849'da

²² BOA. İ.MVL. 139/3842, Belge nu: 5.

²³ BOA. İ.MVL. 139/3842, Belge nu: 1 (Tarihsiz. Reşid Paşa tarafından Seraskerlik makamına gönderilen yazı).

²⁴ BOA, İ.MVL. 139/3842, 141/3911.

²⁵ İnceleme yapılan dönemde Meclis-i Vâlâ aynı zamanda yüksek mahkeme rolünü üstlenerek yargılama işlerine de bakmaktaydı. Mehmet Seyitdanlıoğlu, *Tanzimat Devrinde Meclis-i Vâlâ*. (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1994) 118-121.

²⁶ BOA. İ.MVL. 142/3964, Belge no:4 (Meclis-i Vâlâ'nın 29 Cemaziyelahir 1265/22 Mayıs 1849 tarihli mazbatası); Belge no: 5 (10 Recep 1265/1 Haziran 1849 tarihli arz tezkeresi ve 11 Recep 1265/2 Haziran 1849 tarihli irade.); BOA. Amedi Kalemî Evrakı (A.AMD.), 8/44.

belirteceği yerde ödenmek kaydıyla 20.000 kuruş borç alarak karşılığında tahvil senedi vermişti.²⁷ Yine İstanbul'da belirtilen mahalle teslim edilmek kaydıyla Diyarbekir Meclisi'nde Keldanî milletin temsilcisi olan tüccardan Bedros bin Sihak'tan da tahvil senedi karşılığı olmak üzere 5.000 kuruş borç almıştı. Ayrıca Diyarbekir Meclisi azalarından olan müderris Mehmed Naim Efendi marifetiyle Halep tarafından satın alınmış olan dört baş inek bahasından yapılan ödemeler sonrasında 2.673 kuruş borcu kalmıştı. Bu borcun da daha sonra Naim Efendi tarafından bildirilecek mahalle teslim kılınacağına dair ikili arasında anlaşma mevcut idi. Süleyman Paşa'nın Meclis-i Vâlâ'daki ilk ifadesinde görevi süresince yedi-sekiz katır hediye edildiğini söylemesine rağmen verdiği listeye göre oldukça fazla hediye almış idi. Hediye verenler arasında Bağdat Valisi Necip Paşa, Musul Valisi Vecîhî Paşa, Hakkâri Valisi İzzet Paşa, Trabzon Valisi Hayreddin Paşa (Diyarbekir Valisi iken), Ferik Emin Paşa, Meclis-i Vâlâ azasından olup o sırada Bağdat tarafında bulunan Ahmed Bey, Mirliya Şükrü Paşa gibi üst düzey yöneticiler vardı. Ayrıca Diyarbekir Naip Vekili Mehmed Saadeddin Efendi, Muş Kâimmakam Vekili Güranlızade Ömer Bey, Diyarbekir Meclisi Azası Derviş Ağa, Garzan Müdürü Fettah Bey, Çapakçur Kazası Müdürü Süleyman Bey gibi mahalli yöneticiler de bulunmaktaydı. Bunlar tarafından verilen hediyeler at, eşek gibi hayvanlarla bir takım süs ve ev eşyaları idi.²⁸

Süleyman Paşa'nın aldığı bu hediyelere karşılık vermiş olması muhtemeldir. Gerçi verdiği hediyelerden bahsetmemişse de, teamül gereğince ya Süleyman Paşa hediye vermiş karşılığında kendisine benzer bir şey hediye edilmiştir yahut verilen bir hediyeye mukabele etmiştir. Nitekim Diyarbekir Meclisi azasından ve bölgenin kadim hanedanından olan Kasım Ağa, soruşturma kapsamında verdiği ifadede Paşa'ya bir at hediye ettiğini onun da kendisine bir saati hediye olarak verdiğini beyan etmiştir.²⁹

Esrâr Efendi, kendisine verilen emirname doğrultusunda ilk olarak Muş'ta Esad Paşa ile görüştü. Esad Paşa, rivayet olunan usulsüzlükler hakkında gerekli incelemeleri yapmak üzere mahsus bir memur tayin ettiğini, iddiaların herhangi bir garaz ve husumet güdülmeden hakkaniyet üzere ortaya çıkarılması için Diyarbekir Livası Meclisi tarafından teferruatlı bir tahkikat yapılmasını Kâimmakam Ahmed Hamdi Paşa'ya 16 Temmuz 1849 tarihli buyrultu ile emrettiğini, ancak pek bir şey çıkmadığı bilgisini aktardı. Esad Paşa ile Esrâr Efendi tarafından müştereken Sadaret makamına yollanan bir yazıda da tahkikatın çok yönlü olarak yürütüldüğü, kıl ucu kadar bile kusur meydana getirilmediği ifade edildi.³⁰

²⁷ Süleyman Paşa'nın bu borç ile ilgili olarak Ahmed Hulusi Bey'e verdiği senette; 15 Rabülahir 1265/10 Mart 1849 tarihinde dergâh-ı âli kapucubaşlarından Ahmed Hulusi Bey'den yirmi bin kuruş borç alındığı, aynı senenin Eylül ayında kendisinin İstanbul'da uygun göreceği yere teslim edileceği taahhüt edilmekteydi. BOA. İ.MVL. 188/5680, Belge no: 40.

²⁸ BOA. İ.MVL. 188/5680, Belge no: 49 (Süleyman Paşa'nın 13 Recep 1265/4 Haziran 1849 tarihli olarak hükümete sunduğu ve kendisine verilen hediyelerin ya da aldığı borç paranın listesi). Süleyman Paşa'nın beyan ettikleri ile Diyarbekir'de yerinde yapılan araştırma sonucunda hazırlanan defterdeki kayıtlarda bazı küçük farklılıklar olduğu görülmektedir. Meselâ Diyarbekir'deki soruşturmada Beşiri Kazası Müdürü Yusuf Ağa adına sarrafı tarafından bir katır hediye edildiği yazılmış ise de Süleyman Paşa'nın beyanında bu yoktur. Buna karşılık Kulp ve Hıyat kazasının Müdürü tarafından hiçbir şey verilmediği beyan edilmişken Süleyman Paşa'nın listesinde bir katır verildiği yazılıdır. Muhtemelen verilen hediyelerin miktar ve cinsleri doğru fakat hediye veren şahsın isminin yanlış yazılması söz konusudur. Nitekim Süleyman Paşa, Diyarbekir Hâkimi Esad Efendi'den bir miktar hediye aldığını yazmışken, Diyarbekir Naip Vekili Mehmed Saadeddin Efendi söz konusu hediyeleri kendisinin verdiğini beyan etmiştir. BOA. İ.MVL. 188/5680, Belge no: 63 (15 Şevval 1265/3 Eylül 1849 tarihli Diyarbekir Livası Meclisi'nin hazırladığı mazbata).

²⁹ BOA. İ.MVL. 188/5680, Belge no: 63.

³⁰ BOA. A.MKT. 214/65, Belge no: 1, 4.

Buna karşılık Reşid Paşa yürütülen soruşturma sürecinden memnun değildi. O, Seraskerlik makamına gönderdiği 14 Temmuz 1849 tarihli yazısında, küçüklüğünden beri askerlik mesleğinde bulunduğunu, Padişah sayesinde birçok rütbe ve nimete, mevki ve makama nail olduğunu, verilen görevleri layıkıyla yerine getirmeye gayret ettiğini belirtti. Bu kapsamda Esad Paşa ile birlikte Van, Muş, Bitlis ve Hakkâri sancaklarında Tanzimat usulünün icrasında önemli başarılar elde edildiğini, Anadolu Ordusu'nun yetki alanındaki eyaletlerde asayişin berkemal olduğunu vurguladıktan sonra şu hususlara dikkat çekti: Eski Diyarbekir Kâimmakamı Süleyman Paşa vazifesi sırasında şahsen menfaat elde etmek yoluna sapmıştır. Tanzimat usulünü lâıkiyle ve hakkıyla icra etmeye bakmadığından oraların inzibatı şirazesinden çıkmıştır. Kendisinin nizama mugayir olarak akçe aldığı, zulümler yaptığı, bölgede tevatür halinde konuşulmaktadır. Bu konuda memleket ileri gelenlerinin ekseriyetle kendisiyle ortak olmasından dolayı rivayet edilen yolsuzlukların bütünüyle meydana çıkması mümkün görünmemektedir. Mesele hakkında çok yönlü bilgisi ve malumatı olan ve yakın zamanda görev süresini tamamlayarak İstanbul'a dönen eski müftüden bilgi alındığı takdirde hakikat meydana çıkacaktır. Reşid Paşa, Esrâr Efendi'nin marifetiyle tahkikatın icrası ve muhakemenin gerçekleştirilmesi neticesinde, Diyarbekir sancağında da inzibatın ve asayişin yoluna gireceğinden, ahalinin devletin adalet nimetinden hissedar olacağından ümitli olduğunu da yazısında dile getirmiştir.³¹

Reşid Paşa'nın yazdığı endişeleri dikkate alan Babîâlî, soruşturmada en üst düzeyde titizlik gösterilmesi hususunda Esad Paşa ile Esrâr Efendi'yi bir kere daha uyardı.³² Esad Paşa da aynı doğrultuda bir talimatı Diyarbekir Kâimmakamlığı'na yolladı. Bunun üzerine Diyarbekir'e bağlı kaza müdürleri, ahali ileri gelenleri ile sarraflar Meclis'e davet edilerek, Süleyman Paşa'ya her ne vermişler ise gizletmeksizin hakikati söylemeleri, verilen para ve eşyanın sahiplerine iade edileceği gizli ve açık surette herkese anlatıldı. Ancak bütün çabalara rağmen hiç kimse, Süleyman Paşa'nın İstanbul'da hükümete teslim ettiği listede belirtilen borç ve hediyelerin dışında, bir şey verdiğini söylemedi. Bu sebeple Meclis tarafından hazırlanan mazbatada, Paşa'nın herhangi bir kanunsuz icraatı olmadığı, kâimmakamlıktan ayrılmasından sonra epeyce bir zaman Diyarbekir'de ikamet ettiği halde hakkında bir dava açılmadığı veya iddia ileri sürülmediği, bunun da masumiyetine en büyük delil olduğu vurgulandı.³³

³¹ BOA. İ.DH. 200/11402, Belge no:2. (Reşid Paşa'nın Seraskerlik makamına gönderdiği 23 Şaban 1265/14 Temmuz 1849 tarihli yazı); İ.DH. 200/11402, Belge no:3. Reşid Paşa, 6 Şevval 1265/25 Ağustos 1849 tarihli yazısında da yürütülmekte olan tahkikat ve muhakemenin usule uymadığını, hatalı işlemler yapıldığını belirterek Esrâr Efendi'nin Ramazan'dan birkaç gün evvel Erzurum'a gelmiş olduğunu, ufak tefek maddelerle ilgili tahkikatlarla meşgul olduğunu, kendisine bazı tavsiye ve nasihatlerde bulunduğunu ifade etmekteydi. İ.MVL. 188/5680, Belge no:60. Buna karşılık Esrâr Efendi, Meclis-i Vâlâ'ya gönderdiği 11 Zilkade 1265/28 Eylül 1849 tarihli yazıda; Süleyman Paşa'nın yaptığı rivayet olunan zulümlerde bazı memleket ileri gelenleri ile ortaklıkları olduğunu Reşid Paşa'nın yazılı olarak beyan ettiğini, meselenin tahkik edilerek ortaya çıkarılması ile birlikte icap edenlerin muhakemelerinin icrasının kendisinin vazifesi olduğunu, doğruluk ve hakkaniyet istikametinden bir adım ayrılmaksızın bunların her kimler ise zahire ihracıyla beraber muhakemelerinin icrasına ve hakikatin meydana çıkarılmasına garazsızca çalıştığını yazmaktaydı. BOA. İ.MVL. 188/5680, Belge no: 82, 83.

³² BOA. İ.DH. 200/11402, Belge no:4 (Arz tezkeresi 7 Şevval 1265/26 Ağustos 1849, İrade 9 Şevval 1265/28 Ağustos 1849).

³³ BOA. İ.MVL. 188/5680, Belge no: 63 (Diyarbekir Livası Meclisi'nin 15 Şevval 1265/3 Eylül 1849 tarihli mazbatası). Hükümetin bu konudaki titizliği sebebiyle mahalli yetkililer en ufak bir şüpheli durumdan azami ölçüde kaçınmaktaydı. Meselâ Süleyman Paşa'nın ortakları zannedilen ileri gelenler ile meclis azalarının namusları üzerine yemin ederek hazırlayıp takdim ettikleri mazbatada Rum Metropolit Makarios mührünü hatalı basmıştı. Bunun yanlış anlaşılabilceği dikkate alınarak kendisi meclise davet edilmiş ve neden böyle yaptığı sorulmuştu. Metropolit Makarios, tahkik edilen meselede malumat ve ifadesinin herkesle aynı olduğunu, bir sebebe veya garaza

İstanbul'dan peş peşe gönderilen fermanlar üzerine meseleyi daha kapsamlı şekilde araştırmak üzere Esad Paşa ile Esrâr Efendi Muş'tan Diyarbakir'e gittiler. Esad Paşa başkanlığında toplanan Kürdistan Eyaleti Meclisi tarafından yapılan tahkikatın sonucu 30 Ekim 1849 tarihli mazbatada şöyle anlatılmaktadır: Eski Diyarbakir Kâimmakamı Süleyman Paşa hakkında rivayet olunan zulüm yapmak ve rüşvet almak gibi hal ve hareketlere dair daha önce yapılan tahkikatın neticesi Diyarbakir Livası Meclisi'nin 3 Eylül 1849 tarihli mazbatasına ile karara bağlanmıştı. Ancak bu hususun hükümetin emri doğrultusunda en küçük bir kuşkuyla bile fırsat vermeyecek şekilde tetkik edilmesi, sorumluların her kimler ise meydana çıkarılarak muhakemelerinin icrası sonradan gelen ferman ile emredilmişti. Bundan dolayı iddialar, bir defa daha gizli ve açık şekilde tahkik olunduktan başka gerek Müslümanların gerekse reayanın dürüst ve muteber kimselerinden, millet reisleri ile keşiş ve karabaşlardan da kendilerine gerekli teminatlar verilerek soruşturuldu. Bu şahıslar verdikleri cevaplarda, Süleyman Paşa'nın Diyarbakir'de memuriyete başlamasından ayrılışına değin İslâm ve gayri Müslim ahaliden gizli ve aşikâr bir akçe rüşvet aldığına, müdürler ile sair insanlara danışıklı şekilde iltizam ihale eylediğine vakıf olmadıklarını bildirdiler. Ayrıca memleket ileri gelenleri ile meclis azasından da ortağı olmadığını ve bilcümle ahali ve reayanın kendisinden hoşnut ve razı bulunduğunu belirttiler. Şayet Süleyman Paşa'nın Padişah'ın rızasına aykırı bir hal ve hareketi olmuş olsaydı, bu kadar tahkikat ve tetkikat sonucunda mutlaka davacısının ortaya çıkacağı aşikâr iken hiçbir şekilde davacısının zuhur etmemesinin de bunun için kuvvetli delil olduğunu beyan ettiler.³⁴

Yapılan bütün bu araştırmaların neticesini Esrâr Efendi, 3 Kasım 1849 tarihli yazısında şöyle özetlemiştir: Süleyman Paşa'ya bir akçe rüşvet verildiğine dair kimsenin malumatı bulunmamaktadır. İfadesine başvuru olanlar, zanniyat ile söz söylemeğe Padişahın da rızasının olamayacağını dile getirerek, kimseye haksız yere "Süleyman Paşa'nın şerikidir" diye iftira atamayacaklarını beyan etmişlerdir. Cümle ahali kendisinden hoşnut ve razı bulunmaktadır. Bundan dolayı rivayet olunan iddialar sübuta ermemiştir.³⁵

4. Rüşvetin Belgesi: Bir Mektubun Doğurduğu Şüpheler

Süleyman Paşa hakkındaki tahkikatın tamamlandığı ve kendisinin suçsuz bulunduğu düşünüldükten Midyat kazasının eski müdürü olan Ahmed Hulusi Bey tarafından kendisine hitaben yazılan bir mektup ile hesap pusulası Esrâr Efendi'nin eline geçti. Hesap pusulasında Ahmed Bey tarafından muhtelif şahıslara verilen paraların dağılımı yer almaktaydı. Buna göre Diyarbakir Mal Başkâtibi Halil Efendi'ye 2.000, Müftü Derviş Efendi'ye 5.000, Tahrirat Kâtibi Emin Efendi'ye 3.000, Süleyman Paşa'nın dairesine harcı-bâb olarak 540, Kâtip Küçük Halil Efendi'ye 200 ve Yani'ye 100 kuruş olmak üzere toplam 10.840 kuruş teslim edilmişti. Ahmed Bey mektubunda; Midyat kazasının aşâr ve vergi müzayedesinin Paşa'nın marifetiyle uhdesinde kaldığını, görevlendirdiği adamının Süleyman Paşa'nın emri olduğunu belirtmesi üzerine pusulada belirtilen paraları ilgililere dağıttığını belirtmekteydi. Ancak çok geçmeden müdürlük görevinden azledilip aldığı ihalenin de iptal edilmesi yüzünden büyük ölçüde zarara uğradığını, Paşa hakkındaki tahkikatta sorulan sorulara uygun cevaplar verdiğini,

dayanmadığını, mührünün üç köşeli olması ve kendisinin Türkçe okumasının olmaması sebebiyle ters tarafıyla mühürlendiğini yazılı olarak beyan etmiştir. BOA. İ.MVL. 188/5680, Belge no: 92.

³⁴ BOA. İ.MVL. 188/5680, Belge no: 43 (Kürdistan Eyaleti Meclisi'nin 13 Zilhicce 1265/30 Ekim 1849 tarihli mazbatasına. Mazbatada mührü bulunanlar: Vali-i Eyalet-i Kürdistan-Mehmed Esad Muhlis, Kâimmakam-ı Liva-i Diyarbakir-Ahmed Hamdi, Defterdar-ı Eyalet-i Kürdistan-Mehmed Raif, Muavin-i Müdür-ü Evrak-Mehmed Esrâr, Kürdistan Eyaleti Kadısı-Mustafa Âsım, Naib-i Diyarbakir-Mehmed Sadeddin. Bu tarihte eyalet meclisi henüz teşekkül etmemiş olduğundan eyalet ile sancağın en yetkili memurlarından bir meclis oluşturulduğu görülmektedir.)

³⁵ BOA. İ.MVL. 188/5680, Belge no: 93 (Esrâr Efendi'nin 17 Zilhicce 1265/3 Kasım 1849 tarihli yazısı).

mağduriyetinin giderilmesi için bir çare bulunmasını istemekteydi. Ahmed Bey, daha önce yazdığı mektuba cevap alamadığını, bu sefer de cevap alamaması durumunda başka şekilde çözüm bulmak için girişimde bulunacağını mecburen ifade ettiğini tehditkâr bir üslupla yazmıştı.³⁶ Mektubun Esrâr Efendi'nin eline nasıl geçtiği bilinmemektedir. Süleyman Paşa'ya yaptığı şantajdan sonuç alamayınca kendisinin bir şekilde mektuptan haberdar etmiş olabileceği akla gelse de, yürürlükteki Ceza Kanunnamesi'ne göre rüşvet veren de alan da aynı şekilde cezalandırılmaktaydı.³⁷

Bahsedilen belgenin ortaya çıkması üzerine bu doğrultuda yeniden sorgulamalar yapıldı. Yapılan çalışmalar Esad Paşa ile Esrâr Efendi tarafından müştereken Sadaret'e yollanan yazıda özetle şöyle anlatılmaktaydı: Süleyman Paşa hakkındaki tahkikat kapsamında ifadesine başvurulmuş diğer şahsiyetler gibi Ahmed Hulusi Bey de bir akçe bile vermediğini beyan etmişti. Buna göre de mazbatalar ve yazılar hazırlanıp Sadaret makamına takdim edilmişti. Bu defa Ahmed Bey'in Süleyman Paşa'ya göndermek üzere mahremane yazdığı yazı ile ekli pusula Esrâr Efendi tarafından bir vesile ile ele geçirilerek okunduğunda pusulada yazılı 10.840 kuruşun Süleyman Paşa'nın emriyle dağıtıldığı anlaşılmaktadır. Paraların verilme sebebi Midyat Müdürlüğü ile birlikte aşâr ve vergi iltizamının uhdesine ihale edilmesidir. Ancak bu emeline nail olamadığından, akçelerin tarafına geri verilmemesi halinde bu kadar zarara tahammül edemeyeceğinden bahsetmektedir. Pusulada ismi geçen Müftü Derviş Efendi'ye mesele sorulduğunda Hekim Hanoş'un oğlu Oseb? adlı zimmi vasıtasıyla kendisine 5.000 kuruşun gönderildiğini fakat kabul etmeyerek iade ettiğini, bu hususta yemin edebileceğini beyan etmiştir. Tahrirat Kâtibi Emin Efendi ise kendisine 3.000 kuruş verildiğini ısrarla kabul etmemiş, o da yemin edebileceğini beyan etmiştir.³⁸ Ahmed Bey'in Süleyman Paşa'ya borç olarak verdiğini beyan ettiği 20.000 kuruşun, Süleyman Paşa tarafından Edirne'de bulunan hemşiresine ulaştığına dair Aliş Paşa tarafından gelmiş olan bir şukka ibraz kılınmış ise de meselenin hakikati layıkıyla anlaşılamamıştır. İki tarafın hallerine bakılırsa bu akçeler alınmış ve verilmiş gibi anlaşılmakta ise de henüz şer'an ve kanunen bir hüküm tertip edilecek derecede ispatlanamamıştır. Süleyman Paşa ve kâtipleri Büyük Halil ile Küçük Halil efendiler İstanbul'da bulunduklarından kendilerinden konunun sorulması icap etmektedir.³⁹

Diyarbakır'da İstanbul'daki şahısların savunmasına başvurulmadığı için rüşvet eyleminin gerçekleşip gerçekleşmediği hususunda bir karar oluşturulamadı. Sadece hükümetin gereğini yapması icap ettiğine işaret edilmekle yetinildi. Özellikle Süleyman Paşa'nın Ahmed Bey'den İstanbul'da ödenmek üzere senet verdiği 20.000 kuruşun rüşvet parası olup olmadığı da anlaşılamadı. Zira rüşveti gizletmek maksadıyla böyle bir yola başvurulması muhtemel idi. Her ne kadar sonradan Aliş Paşa'dan bu paranın Ahmed Bey'in Edirne'de bulunan kız

³⁶ BOA. MVL. 230/47, Belge no:2 (Midyat eski Müdürü Ahmed Hulusi Bey'den Süleyman Paşa'ya yazılan 15 Zilhicce 1265 tarihli şukka).

³⁷ 1840 tarihli Ceza Kanunnamesi'nin rüşvet alan ve veren hakkındaki hükmü için bkz. Reşat Kaynar, *Mustafa Reşid Paşa ve Tanzimat*. (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1985) 297. Söz konusu kanunnamenin tahlili hk. bkz. Rabia Beyza Candan, "1840 Tarihli Ceza Kanunname-i Hümayunu İncelemesi," *Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 1 (2015): 63-81.

³⁸ İslâm ceza muhakemeleri usulünde istisnai haller dışında iddiayı ispatlamak davacıya düşmekte olup davalı ise yemin etmekle mükelleftir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ümit Koca, "İslâm Ceza Muhakemesi Hukukunda İspat Yükü," *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 39 (2022): 93-115; Ahmet Akman, "Mecelle'de İspat Hukuku," *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 32/1 (2024): 355-389.

³⁹ BOA. MVL. 230/47, Belge nu:1 (Esad Paşa ile Esrâr Efendi tarafından Sadaret makamına yazılan 21 Muharrem 1266/7 Aralık 1849 tarihli müşterek yazı.); Belge nu:31 (Esrâr Efendi'nin 21 Muharrem 1266/7 Aralık 1849 tarihli yazısı)

kardeşine gönderildiğine dair bir yazı gelmiş ise de tahkikatın başlaması üzerine mi söz konusu paranın ödendiği yahut ödenmiş gibi gösterildiği meçhul kalmıştır.

Bu olaydan birkaç ay sonra Hani Kazası Müdürü Dakhan Bey, Süleyman Paşa ile mal başkâtibine ve diğer bazı kimselere verilmek üzere Sandık Sarrafı Artin'e önce 2.500, sonra da nakit ve eşya bedeli olarak 7.300 kuruş vermiş olduğunu iddia ederek söz konusu meblağı Artin'den almak için dava açtı. Artin de belirtilen şeyleri alıp ilgililere verdiğini ifade etmiştir. Mahkeme, Artin'in Hani Kazası Müdürü'nden aldığını itiraf ettiği meblağı geri ödemesine, şayet aldıklarını başkalarına vermiş ise onlardan talepte bulunması gerektiğine karar verdi.⁴⁰

Reşid Paşa, Esad Paşa ve Esrâr Efendi tarafından müştereken kaleme alınıp Sadaret makamına gönderilen 28 Şubat 1850 tarihli yazıda soruşturmada varılan nihai durum şu şekilde aktarılmaktaydı: Süleyman Paşa, Diyarbekir sancağına bağlı kazalardan bazılarının aşâr ve vergilerini müzayede ederek münhasıran kaza müdürlerine ihalesinde beşer - onar bin kuruş almayı alışkanlık haline getirmişti. Bu müdürler de verdiklerini köylerin aşârına diledikleri gibi zam yaparak ahaliden tahsil etmişlerdi. Mültezimler, bazı köylerin vergilerini ödemelerine rağmen iltizam bedellerini mal sandığına teslim etmeyerek, "ahali üzerinde bakayadır, tediyesine muhalefet ediyorlar" şeklinde cevap verip paraları zimmetlerine geçirmektedirler. Halen bu makule müdürler ile uğraşılmaktadır. Bütün bunların aslî sorumlusu Süleyman Paşa ile rüşvet hususunda müşterek hareket eden Diyarbekir eski Mal Başkâtibi olan Halil ile Timarât Kâtibi Mustafa Efendi'dir. Süleyman Paşa ile Halil ve Mustafa efendilerin rüşvet aldıkları tevatür halinde söylenilmekte ise de şer'an sabit olmadığı cihetle bahse konu rivayetlerin sıhate yakın olduğu söylenememektedir. Ancak rivayetler bütünüyle iftira değildir. Bunların şu halleri Müftü Derviş Efendi ile azadan Derviş Ağa'ya dahi sirayet etmiştir. Onların da bazı müdürleri sahiplenerek birer miktar şey almaya cüret ettikleri tahkikat sırasında anlaşılmıştır. Bazı müdürlerin hallerine ve kazaların gelirlerine bakıldığında, düşük bedel ile ihaleyi alıp bir kısmını rüşvet olarak dağıtmış olmaları muhtemeldir. Rüşvete konu olan paraların, aralarında gizli surette verilip alınmış olması sebebiyle şer'an sübutu imkânsız gibi görünmektedir.⁴¹

5.Karar

Bütün bilgileri toplayan Meclis-i Vâlâ tarafından konuya ilişkin olarak hazırlanan 14 Ekim 1850 tarihli mazbatada şu bilgilere yer verilmektedir: Süleyman Paşa, hakkında rivayet olunan mezalimden dolayı ahval ve hareketlerinin tahkiki kapsamında gizli ve açık etraflıca tetkikat

⁴⁰ BOA. MVL. 232/8, Belge nu:2, 5, 6. Hukukî işlemlere göre, "Rüşvet verenin, rüşvet alanı ve aracılığı dava ederek verilen şeyleri geri almağa hakkı vardır... Rüşvet veren ancak, alanın aracısını dava edebilir." Ahmet Mumcu, *Osmanlı Devletinde Rüşvet*. (İstanbul: İnkılâp Kitabevi Yayınları, 1985) 213.

⁴¹ BOA. MVL. 232/8, Belge nu:7 (Reşid Paşa, Esad Paşa ve Esrâr Efendi tarafından müşterek kaleme alınıp Sadaret makamına gönderilen 15 Rabiulahir 1266/28 Şubat 1850 tarihli yazı). Bazı kazalarda naiplerin de rüşvet olaylarına adlarının karıştığı iddiaları yayılmış ise de soruşturmalarından bir şey çıkmamıştır. Meselâ Hazro kazasının eski naibi olan Kâzım Efendi'nin kaza müdürü Kerim Ağa'dan 2.500 kuruş rüşvet aldığı iddiası Şeyhülislâmlık tarafından soruşturulmuş, Şeyhülislâm Arif Hikmet Efendi'nin 11 Cemaziyelahir 1266/24 Nisan 1850 tarihli yazısında belirtildiğine göre Kâzım Efendi, Kerim Ağa'dan gerek rüşvet ve gerekse diğer surette bir akçe almadıktan başka bir kere dahi yanına gelmediğini beyan etmiştir. BOA. İ.MVL. 188/5680, Belge nu: 101, 102. Bu dönemde Diyarbekir Kâimmakam Vekili Hacı Süleyman Ağa hakkında da, hem Diyarbekir'deki görevi sırasında hem de Mardin'de müdür olarak bulunduğu dönemde ahaliye zulüm yaptığı, ordu için alınan levazımâtın bedellerini ödemediği, rüşvet aldığı, Tanzimat ilkelerine aykırı hareket ettiği yolunda birtakım iddialar ileri sürülmesi üzerine Mardin'de, Diyarbekir'de, Meclis-i Vâlâ'da kapsamlı tahkikat yapılmıştı. Tahkikata ilişkin mahkeme kayıtları, Mardin Kazası Meclisi kararları, Diyarbekir Livası Meclisi mazbatası ve Esad Paşa ile Esrâr Efendi'nin yazıları dikkate alınarak Meclis-i Vâlâ tarafından Hacı Süleyman Ağa'nın suçsuzluğuna hükmedilmişti. BOA. İ.MVL. 188/5680, Belge nu: 21, 26, 32, 45, 117, 118; A.MKT. 214/65, Belge nu: 1.

ve tahkikat yapılmıştır. Gerek mahallerinden gönderilen evrak muhtevasına ve gerekse ahalinin dürüst ve muteber bazı ileri gelenlerinin vaki olan ifadelerine nazaran rivayet edilen iddialar sübuta ermemiştir. Fakat Süleyman Paşa'nın Meclis-i Vâlâ'ya verdiği pusula dikkate alındığında cüz'i hediye olarak bazı şeyler aldığı anlaşılmaktadır.⁴² Midyat Kazası Ahmed Bey'in deruhte eylemiş olduğu aşârdan dolayı biraz menfaati olduğu hususu bir kere daha tetkike muhtaç görünmektedir. Bu hususta Esrâr Efendi, rüşveti rivayet edenlerin gönderilmesini Müşir Reşid Paşa'dan istemiş, o da önceden Anadolu Ordusu Reis-i Erkânı olarak görev yapan ve halen İstanbul'da bulunan Ferik Emin Paşa'dan bilgi aldığını, keyfiyetin ondan sual olunmasını yazmıştı. Konunun sorulması üzerine Emin Paşa, Meclis-i Vâlâ'ya sunduğu müzekkeresinde Süleyman Paşa'dan hiç bahsetmemişti. Hani Kazası Müdürü Dakhan Bey, Paşa ile mal başkâtibine ve sair bazı kimselere verilmek üzere Sandık Sarrafı Artin'e önce 2.500, sonra da 7.300 kuruş vermiş olduğundan söz konusu meblağı almak için dava açmıştı. Artin'in de belirtilen şeyleri alıp ilgililere verdiğini söylemiş olduğu Diyarbekir Meclisi'nin mazbatası ile iki mahkeme ilâmından anlaşılmaktadır. Dakhan Bey'in Süleyman Paşa ile sair bazı kimselere vermek üzere Sarraf Artin'e vermiş olduğu paranın şer'î bakımdan nasıl değerlendirilmesi gerektiği hususunu açıklığa kavuşturmak maksadıyla gelen evrak Şeyhülislâmlık makamına havale edilmiş idi. Buradan verilen cevapta, bu belgelerin söz konusu fiiller bakımından delil sayılmaya ve hüküm vermeye yeterli olmadığı yolunda görüş belirtilmişti. Bununla birlikte Dakhan Bey'den belirtilen miktarda para ile bir adet şal aldığını Sarraf Artin ikrâr etmişti. Fakat Süleyman Paşa'ya verildiğinin sabit olmadığına bakıldığında bunların kendisinde kalmış olduğu düşünülmektedir. Bu hale göre Artin'in müfteri olduğu dahi ileri sürülebilir. Faraza Artin, aldığı şeyleri zimmetinde bırakmayıp da başkasına verildiğini ispat eder ise, o zaman bedelini o kişiden ya da kişilerden tahsil etmesi lazım gelmektedir. Netice itibarıyla Artin'in Dakhan Bey'den aldığı parayı kendisine iade etmesi gerekmektedir. Söz konusu parayı Süleyman Paşa'ya vermediği halde verdiğini ifade etmek suretiyle iftira suçu işlediği ortaya çıkmaktadır. Bu yüzden süresiz olarak eyalet içerisinde münasip bir mahalle sürgün edilmesine, bütün bunlardan dolayı Süleyman Paşa hakkında herhangi bir hüküm tesisine mahal olmadığına karar verilmiştir.⁴³

Süleyman Paşa hakkındaki suçlamalardan aklanmış, sonrasında daha fazla yaşamayarak Nisan 1851'de vefat edip Haydarpaşa'da defnedildi. Vefatından sonra 250 bin kuruştan fazla borcu olduğu ortaya çıktı. Bu yüzden hanımı Şerife Fatma kocasının terekesinin borcuna yetmediğini, kendisinin eski Darphane-i Âmire Nazırı İbrahim Sarım Efendi'nin kızı olduğunu, babasının vefatı sırasında muhallefâtının tamamıyla hazineye intikal ettirildiğini,

⁴² Süleyman Paşa'nın yargılandığı sırada at, katır, koyun gibi hayvanların hediye olarak alınıp verilmesinde bir sakınca görülmemekteydi. Ancak bazı memurların rüşveti hediye kılıfı altına sokmaya çalışması, böylelikle rüşvet suçundan sıyrılmaya yönelmesi üzerine 1850'de hediye konusunda ayrıntılı yasaklamalara gidilerek yağ, bal, at, katır gibi bir takım hediyelerin padişahın izni olmadan kabulü yasaklandı. Yüksel Çelik "Tanzimat Devrinde Rüşvet-Hediye İkilemi ve Bu Alandaki Yolsuzlukları Önleme Çabaları," *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* 15 (2006): 44-45, 53. Rüşvet ile hediye arasındaki ayrımı belirlemek zor olmakla birlikte genel kanaat rüşvet amaçlı hediye, veren tarafın alan kişiden bir menfaat beklentisine veya teminine yönelik olmasıdır. Fıkîhî anlamda oldukça ihtilaflı olan bu konuya dair bkz. Hikmet Akdemir, "Dini Kaynaklarda Hediye Rüşvet Ayrımı," *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19 (2008): 25-31; Mehmet Ümütlü, "İslam Hukukunda Rüşvet Suçu ve Hukuki Sonuçları" (yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi, 2006) 63-74.

⁴³ BOA. İ.MVL. 188/5680, Belge no: 23; İ.MVL. 188/5680, Belge no: 117 (7 Zilhicce 1266/14 Ekim 1850 tarihli Meclis-i Vâlâ mazbatası). İ.MVL. 188/5680, Belge no:118 (2 Muharrem 1267/7 Kasım 1850 tarihli arz tezkeresi ve 4 Muharrem 1267/9 Kasım 1850 tarihli irade). Tahkikatın sonucunda alınan kararlar Esad Paşa ile Esrâr Efendi'ye Sadaret tarafından 16 Muharrem 1267/21 Kasım 1850 tarihli şukka ile bildirilmişti. BOA. Bab-ı Asafi, Mektubi Kalemi-Ümum Vilayât (A.MKT. UM.), 40/8.

hayatını sürdürecektir miktarda maaş tahsis edilmesi için müracaat ettiyse de yeterli maddî imkânı sahip olduğu gerekçesiyle isteği uygun görülmedi.⁴⁴

Sonuç

Süleyman Paşa, kalemiye zümresi içinden çıkıp paşalık rütbesine nail olmakla birlikte genelde malî işlerle ilgili görevlerde bulundu. Mülki idarecilik görevi de zaten bir yıldan kısa sürdü. Çoğunlukla İstanbul'da çalışmış biri olarak gerek II. Mahmud döneminde gerekse Tanzimat yıllarında devletin rüşvete karşı tutumunu çok iyi bilecek bir konumdaydı. Aynı zamanda konu ile ilgili mevzuata ve teamül haline gelmiş uygulamalara da vâkıf olduğu tahmin edilmektedir. Bu yüzden oldukça cüretkâr şekilde birtakım hediyeler alıp – vermesi karşısında herhangi bir cezaî yaptırıma maruz kalmayacağını bilmekteydi. Kendisinin mübalağalı denilecek ölçüde hediye almasının, muhtemelen karşılık da vermesinin somut bir menfaat sağlama düşüncesine dayalı olup olmadığı tespit edilmese de bunun sıradan bir davranış tarzı olmadığı akla gelmektedir. Onunla ilgili tahkikattan kısa bir süre sonra memurların hediye almasının yasaklanması, zaruri hallerde merkezden izin alma mecburiyetinin getirilmesi, alınan hediyelerin hazine malı sayılması bu tür davranışlardan duyulan rahatsızlıkların had safhaya ulaştığını göstermektedir.

Önemli bir husus da rüşvet alındığı yolunda kanaate varılması; fakat ispatlayıcı ve hukukî delil niteliği sağlayıcı bir kaynağa ulaşılmasındaki zorluğun Süleyman Paşa ile ilgili tahkikatta da yaşanmış olmasıdır. Kanaat ile yargılayamama ve hüküm verememe durumunun burada da yaşanmış olduğu görülmektedir. Konuyu araştırmakla görevli özel memurun, Süleyman Paşa'nın amiri olan valinin ve nihayet ülkenin doğusundaki en üst düzeydeki ordu kumandanının kanaatleri rüşvet alma eyleminin gerçekleştiği yolunda olmakla birlikte, hukuken bunun ispatlanmasına yetecek delil bulunamadığından dolayı hüküm tesis edilemedi. Zaten kendileri de rüşvetin gizli bir fiil olduğunu, tarafların çıkarlarına hizmet ettiğini, yasa gereği hem rüşvet alanın hem de verenin cezalandırılması sebebiyle faillerin aralarında delil bırakmaksızın işbirliği yaptıklarını dile getirerek ispat imkânı bulmanın zorluğuna dikkat çekmekteydiler.

Öte yandan rüşvet alanların ve verenlerin kendilerini gizletmek için kanunen sakıncalı olmayacak derecede yol ve yöntemler bulmak konusunda bir hayli maharetli oldukları görülmektedir. Nitekim rüşvet veren kişiden borç alınmış gibi gösterilmesi böyle bir örtbas etme vasıtası olarak dikkat çekmektedir. Süleyman Paşa'nın Ahmed Bey'e İstanbul'da ödenmek üzere senet vererek yirmi bin kuruş borç almasına karşılık, tahkikat üzerine alacaklının Edirne'deki kız kardeşine paranın gönderildiğine dair Aliş Paşa'dan bir mektubun temin edilmesi bunun bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Bu durum, Tanzimat devri yönetici kadrosu içinde, rüşvet konusunun devlete verdiği zarara karşı duyarlı bir kesimin olduğunu, ancak fiilin doğası gereği mücadelenin kolay olmadığını ortaya koymaktadır.

⁴⁴ BOA. MVL. 101/52. Malî incelemeler sırasında Süleyman Paşa'nın gümrükten kaynaklı 50 bin kuruş zimmeti ortaya çıkmış ve bu meblağ oğlu Mehmed Tefvik Bey'den tahsil edilmiş ise de, kendisinin bu konudaki muhasebe kayıtlarının yeniden incelenmesine yönelik bir müracaatı olduğu görülmektedir. Sadaret makamı tarafından hakkaniyetin ortaya çıkması için gerekli incelemenin yapılması Maliye Nezaretine emredilmiş idi. BOA. Bab-ı Asafi, Mektubi Kalemi-Nezaretler (A.MKT. NZD.), 234/49 (Belgenin arkasındaki tarih: 7 Muharrem 1274/28 Ağustos 1857).

Kaynakça

A. Arşiv Belgeleri

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA).
BOA. A.AMD. (Bab-1 Asafi, Amedi Kalemi Evrakı).
BOA. A. MKT. (Bab-1 Asafi, Mektubi Kalemi Evrakı).
BOA. A. MKT. MHM. (Bab-1 Asafi, Mektubi Kalemi Mühimme Evrakı).
BOA. A.MKT. NZD. (Bab-1 Asafi, Mektubi Kalemi-Nezaretler).
BOA. A.MKT. UM. (Bab-1 Asafi, Mektubi Kalemi-Umum Vilayât).
BOA. HR. MKT. (Hariciye Nezareti Mektubi Kalemi).
BOA. İ.DH. (İrade Dâhiliye).
BOA. İ.MVL. (İrade Meclis-i Vâlâ).
BOA. MVL. (Meclis-i Vâlâ Riyaseti Belgeleri).

B. Kaynak Eserler ve İncelemeler

Ahmed Cevdet Paşa. *Tezâkir I*. Hazırlayan Cavid Baysun. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1986.

Ahmed Lütfi. *Tarih-i Lütî VIII*. Nâşiri Abdurrahman Şeref, İstanbul: Sabah Matbaası Yayınları, 1328.

Akdemir, Hikmet. "Dinî Kaynaklarda Hediye Rüşvet Ayrımı." *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19 (2008): 25-31.

Akgündüz, Ahmet. *Osmanlı Kanunnâmeleri IV*. İstanbul: Fey Yayınları, 1990.

Akman, Ahmet. "Mecelle'de İspat Hukuku", *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 32, no. 1 (2024): 355-389.

Altay, Bora. "Osmanlı Maliyesinde İltizam Sözleşmelerinin Bütçe Gelir-Giderleri ile İlişkisi Üzerine Bir Analiz, 1535-1800", *Maliye Dergisi* 186 (2024): 31-55.

Bayraktar, Uğur. "Yurtluk-Ocaklıks: Land, Politics of Notables and Society in Ottoman Kurdistan, 1820- 1890." Doktora tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 2015.

Candan, Rabia Beyza. "1840 Tarihli Ceza Kanunname-i Hümayunu İncelemesi", *Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 1 (2015): 63-81.

Çelik, Yüksel. "Tanzimat Devrinde Rüşvet-Hediye İkilemi ve Bu Alandaki Yolsuzlukları Önleme Çabaları" *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* 15 (2006): 25-64.

Doğan, Cabir. "Cizre ve Bohtan Emiri Bedirhan Bey (1802 – 1869)." Doktora tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, 2010.

Gencer, Fatih. "Merkezîyetçi İdari Düzenlemeler Bağlamında Bedirhan Bey Olayı." Doktora tezi, Ankara Üniversitesi, 2010.

Gülenç, Ahmet. "Tanzimat'tan Meşrutiyet'e Diyarbekir, 1839-1876 (İdari ve Sosyo-Ekonomik Yapı)." Doktora tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, 2020).

- Issawi, Charles. *The Economic History of Turkey*. Chicago and London: The University of Chicago Press, 1980.
- Kaynar, Reşat. *Mustafa Reşid Paşa ve Tanzimat* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1985).
- Keklik, Ebubekir. "Akif Paşa'nın Yargılanması: Tanzimat'ın Uygulanması mı, Siyasî Bir Hesaplaşma mı?", *DTCF Dergisi* 61, no.2 (2021): 747-773.
- Keleş, Erdoğan. "Tanzimat Döneminde Rüşvetin Önlenmesi İçin Yapılan Düzenlemeler (1839-1858)." *Tarih Araştırmaları Dergisi* 38 (2005): 259-280.
- Kırlı, Cengiz. *Yolsuzluğun İcadı, 1840 Ceza Kanunu, İktidar ve Bürokrasi*. İstanbul: Verita Yayınları, 2015.
- Koca, Ümit. "İslâm Ceza Muhakemesi Hukukunda İspat Yüğü", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 39 (2022): 93-115.
- Mehmed Süreyya. *Sicill-i Osmanî V. Hazırlayan Nuri Akbayar*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.
- Mumcu, Ahmet. *Osmanlı Devletinde Rüşvet*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi Yayınları, 1985.
- Özkarslı, Fatih. "19. Yüzyılda İngiliz ve Amerikalı Seyyahların Diyarbekir İzlenimleri." Doktora tezi, Mardin Artuklu Üniversitesi, 2023.
- Saydam, Abdullah. "Edirne'de Tanzimat'ın İlk Ayları ve Vali Nâfiz Paşa'nın Muhakemesi." *History Studies* 12, no.5 (2020): 2557-2576.
- Saydam, Abdullah. "Tanzimat Döneminde Rüşvetle Mücadele: Akif Paşa'nın Muhakemesi.", *History Studies* 13, no.1 (2021): 165 – 185.
- Seyitdanlıoğlu, Mehmet. *Tanzimat Devrinde Meclis-i Vâlâ*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1994.
- Ümütli, Mehmet. "İslam Hukukunda Rüşvet Suçu ve Hukuki Sonuçları." Yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi, 2006.
- Yılmazçelik, İbrahim. *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790-1840)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1995.

C. Süreli Yayınlar

Takvim-i Vekayi

SUMMARY

In the Tanzimat Edict, one of the most important problems of the state and society for a long time had been the bribery of officials. For this reason, it was promised that such incidents would be eliminated by a law to be enacted. Indeed, the Penal Code enacted in 1840 stipulated that bribe-takers and bribe-givers would be severely punished. Nevertheless, it is seen that it was not easy to fight against bribery, where both the giver and the receiver were satisfied, they gained some common interests, transactions were made in secret and legalised. This is evidenced by the allegations against Suleiman Pasha, the district governor of Diyarbekir, and the actions taken against him, despite the fact that nearly ten years had passed since the proclamation of the Edict of Tanzimat.

Suleiman Pasha was a bureaucrat who was appointed as the Treasurer of the Province of Diyarbekir in early April 1846. During his tenure, he made an impression with his efforts to uncover the unrecorded revenues belonging to the treasury and to prevent the loss of revenue in tenders. He also played an important role in the complete and timely logistics of the military operation due to the rebellion of Bedirhan Bey, Emir of Cizre, which occupied the state for a long time. Upon the appreciation of his services by the Sublime Porte, with the approval of Sultan Abdülmecid, he was rewarded with the rank of brigadier general (mirlivalik), which had a more military characteristic, and was given the title of 'pasha'.

Suleiman Pasha, who wanted to benefit from his favourable image in the capital, demanded an increase in his salary. However, his request was rejected on the grounds that all civil servants with the same status had the same salary. Thereupon, he informed Istanbul that he had contracted cholera, that although he had recovered from the disease, its effects had left him incapacitated, that he had been serving here for two and a half years, and that the climate of the region had put him in a difficult situation, and that he wished to resign (9 September 1848). The Sublime Porte accepted his excuse. He returned to Istanbul after making the necessary handover. Before returning to Istanbul, he made some announcements and asked those who had rights in him to apply for their rights, but no one appeared.

Shortly after Suleiman Pasha's resignation, some allegations and complaints about his taking bribes and oppressing the people reached Istanbul. The government immediately started an investigation. When Suleiman Pasha was asked about the allegations, he flatly denied the accusations and demanded to be judged with the plaintiffs. Upon this, the Porte, with the initiative of Esrar Efendi, who was sent as a special officer from Istanbul, decided that the allegations would first be investigated by the Diyarbekir Assembly, that all kinds of secret and open investigations would be carried out, and that Süleyman Pasha would be sent to Diyarbekir to be tried if an element of crime was found.

The investigation was conducted in a multifaceted manner under the supervision and control of Resid Pasha, Commander of the Anatolian Army, and Esad Pasha, Governor of Kurdistan. No one came forward to claim that Suleiman Pasha had taken bribes from them. However, it was stated that various state officials, especially governors and commanders, gave animals such as horses, mules, donkeys and some household and ornamental items as gifts. Before 1850, such gifts given to officials were not considered as bribes. In fact, he had included a list of such gifts in a notebook he gave to the government. Thus, the Sanjak Council of Diyarbekir decided that Suleiman Pasha had not received any bribes or similar money from anyone, and a report was prepared accordingly. This report was discussed once more in the Kurdistan Province Assembly, which convened under the chairmanship of Asad Pasha. All the allegations, testimonies and the report were analysed again. In the end, it was decided that there was no evidence of bribery. It is seen that this was also the opinion of the government.

When it was thought that the case against Suleiman Pasha had been finalised, a letter addressed to him reached the special officer Esrar Efendi. The letter was written by Ahmed Hulusi Bey, who had been dismissed from his position as the director of Midyat for corruption. Ahmed Bey stated that he had been appointed as the director of Mardin thanks to Suleiman Pasha and other officials, that he had been entrusted with the collection of taxes, that he had distributed 10,840 cents (kurus) to those who had contributed, but now that he had been dismissed, he had suffered great losses and demanded the return of the money he had given. However, those mentioned in the letter declared that they had not received any such money. The office of Shaykhulislam also ruled that the letter alone could not be legal evidence according to the Sharia. Thus, Pasha was acquitted of all charges against him.